

Semeretü'l-Hikme

Geometriye Giriş

İBNÜ'L-HEYSEM

Çeviri: Muhammet Ali Koca

İBNÜ'L-HEYSEM

354/965-432/1040 yılları arasında yaşamıştır. Batı dünyasında Alhazen, Alhacen veya Avenetan, Avennathan adlarıyla tanınır. Her ne kadar felsefe ve alt dallarıyla ilgili eserler telif etse de asıl başarısını matematik, astronomi ve optikte göstermiş büyük bir fizikçidir. Basra, Bağdat, Dımeşk ve Kahire gibi döneminin önemli ilim ve kültür merkezlerinde bulunmuştur. Kâdî Abdülcebbar, Bâkılânî, İbn Sînâ ve Bîrûnî gibi ilim adamlarının çağdaşıdır. Eserleri içerisinde *Kitâbü'l-Menâzır*'ı optik alanında devrim niteliğinde görölür.

MUHAMMET ALİ KOCA

Bursa'da doğdu (1989). Bursa İpekçilik Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden (2006) ve Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden (2011) mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Müteahhirûn Dönemi Eş'ariyye Kelâmında Ma'dûmun Şeyyiyeti ve Mâhiyetlerin Yaratılmışlığı Problemi" başlıklı teziyle yüksek lisansını (2013) tamamladı. 2016-2017 yılları arasında Kanada'da McGill Üniversitesi'nde araştırmalarda bulundu. İslam Araştırmaları Merkezi'nde 2012-2021 yılları arasında Araştırmacı Yetiştirme Programı'nda (AYP) yer aldı. İstanbul 29 Mayıs Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktorasına devam etmektedir. Hâlihazırda Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Çalışmaları kelâm epistemolojisi, kelâm ontolojisi ve klasik mantık üzerinde yoğunlaşmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ.....	7
İNCELEME	11
Filozof ve Matematikçi İbnü'l-Heysen	11
Risalenin Telif Nedeni.....	15
Risalenin Konusu.....	16
İbnü'l-Heysen'in Matematik Felsefesi.....	21
Matematiksel Burhan/İspat	27

SEMERETÜ'L-HİKME:

GEOMETRİYE GİRİŞ TAHKİK VE TERCÜMESİ

[Felsefenin Tarifi ve Nefsin Güçleri].....	34
[Felsefenin Esasları ve İlkeleri].....	38
[Düşünen Nefs ve Güçleri].....	40
[Rüya Kuramı].....	40
[Akıl ve Güçleri].....	44

[İnsan, İyilik ve Mutluluk]	48
[Haz ve Acı Teorisi]	48
[İnsani Rahatlık/Huzur]	50
[Gerçek Anlamda İnsan]	52
[Felsefenin Kısımları ve Faydaları]	52
[Felsefeyle Mutluluğun İnsanı Yetkinleştirmesi]	54
[Felsefenin Faydaları ve Faziletleri]	56
[Felsefeye Ulaşmanın Yöntemi]	58
[Geometrinin Esasları ve Onlardan İstifade Eden İlimler]	60
[Geometriye Giriş]	70
[Matematiksel Burhanın/İspatın Analizi]	94
[Burhan Türleri]	98
[Geometrik Burhanın Parçaları]	104
[Geometrinin Değeri ve Faydaları]	110
[Felsefe İnsanın İnsanlığını Ortaya Çıkarır]	112
[Felsefe Tahsil Etmemiş Sıradan İnsanların Kısımları]	114

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Batı dünyasında Alhazen, Alhacen veya Avenetan, Avennathan adlarıyla tanınan İbnü'l-Heysen (ö. 432/1040 [?]) İslam bilim ve felsefesinde büyük gelişmelerin kaydedildiği bir dönemde yaşamıştır. Mutezile kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), önde gelen Eş'ârî kelâmcılarının Kâdî Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013), Meşşâî felsefenin zirvesini temsil eden İbn Sînâ (ö. 428/1037) ve matematik, fizik ve astronomiyi diğer ilimlere nazarla daha fazla öne çıkaran bilim insanı Bîrûnî'nin (ö. 453/1061 [?]) çağdaşdır.

Otobiyografisinde verdiği bilgilere bakılırsa önceleri felsefi ilimlere yoğunlaştığı ve bu ilimlerin daha iyi anlaşılabilmesi için eserler verdiği, sonraları ise matematik, astronomi ve optiğin esaslarına yöneldiği ve bu ilimlerin problemlerini çözmeye çalışan eserler kaleme aldığı söylenebilir. Her ne kadar felsefe ve alt dallarıyla ilgili eserler telif etse de asıl başarısını matematik, astronomi ve optikte gösterdiği günümüzde de kabul gören bir gerçektir. Eserleri içerisinde özellikle *Kitâbü'l-Menâzır*, XVII. yüzyıla kadar optik alanında kaleme alınmış en önemli eserlerden sayılır. O, bu eserinde modern anlamda bir fizik çalışması gerçekleştirmiş ve optiğin ilkelerini, problemlerini ve söz konusu problemlerin çözüm yöntemlerini en iyi şekilde analiz ederek optiği bir bilim hâline getirmiştir.

Bu nedenle onun optikle ilgili teorileri bilim dünyasında oldukça etkili olmuş ve bu alanda Doğu'da ve Batı'da XVII. yüzyıla kadar otorite kabul edilmiştir.

Bu çalışmada yeni bir edisyonunu ve tercümesini gerçekleştirdiğimiz İbnü'l-Heysem'in *Semeretü'l-hikme* (*Geometriye Giriş*) isimli eseri her ne kadar onun eserlerinin listesine yer veren kaynaklarda doğrudan bu isimle yer almaya da muhtemelen o listelerde *Fi'l-medhal ile'l-umûri'l-hendesiyye* (*Geometri Konularına Giriş*) ismiyle anılan eserle aynıdır. Zira isimlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere *Fi'l-medhal ile'l-umûri'l-hendesiyye* adlı eser, geometri konularına giriş olarak planlanmıştır. *Semeretü'l-hikme* risalesinin de İbnü'l-Heysem tarafından felsefenin iki girişinden biri olan geometri sanatına başlangıç olarak tasarlandığı dikkate alındığında bu ihtimal daha da güçlenmektedir. O, bu risalede felsefeye yeni başlayan kimseler için genel olarak felsefenin, özel olarak da geometrinin faydalarını dile getirerek genç ilim ve felsefe talebelerinin işlerini kolaylaştırmayı amaçlar.

İbnü'l-Heysem'e göre geometri sanatının burhanları/ispatları kesin olduğu için felsefeye yeni başlayan kimseler onun sayesinde burhânî bilgiye alışı ve böylece onların nefslerinde burhanın sureti/biçimi yerleşik bir hâl alır. Bu sanatı tahsil ettikten sonra kendilerine sunulan burhanlar içerisinde ancak geometrik burhanlarla örtüşenleri kabul ederler. Hatta ona göre geometrinin "ilmü'r-riyâza" (alıştırma ilmi) şeklinde isimlendirilmesinin nedeni de budur. Eğer kişi geometri öğrendikten sonra felsefe tahsiline başlarsa, her gerçeğin idrak edilmesini sağlayan burhanla onu idrak edebilir.

Semeretü'l-hikme risalesinin –bilebildiğimiz kadarıyla– dünyada tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha, Köprülü Kütüphanesi 1604 numaralı mecmuada 41-59 varaklar arasında yer almaktadır. Nesih hattıyla istinsah edilmiştir ve her sayfada 14 satır bulunur. Şimdiye kadar aynı yazma nüshaya dayanarak iki farklı edisyonunun yapıldığı

bilinmektedir. İlk edisyon 1411/1991 yılında Kahire’de Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde tarafından gerçekleştirilmiştir.¹ İkinci edisyon ise Katar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi’nde felsefe hocası olan Ammâr Tâlibî tarafından 1418/1998 yılında yapılmıştır.² Şunu belirtmek isteriz ki Ammâr Tâlibî muhtemelen Ebû Rîde neşrini görmemiştir. Zira inceleme veya tahkik bölümünde Ebû Rîde neşrinden hiçbir şekilde bahsetmez. Bununla birlikte Ebû Rîde neşrini –Ammâr Tâlibî neşrine göre– metnin zapt edilmesi ve sorunlarının düzeltilmesi bakımından daha yetkin bulduğumuzu söylememiz gerekir. Fakat yine de Ebû Rîde neşrinde bazı ifadelerin atlandığı ve bazı tercihlerinin doğru olmadığı kanaati hasıl olunca aynı yazma nüshaya dayanarak eserin üçüncü edisyonunu gerçekleştirmeyi uygun bulduk. Böylece bir taraftan metni daha yetkin bir hâle getirmeyi diğer taraftan da tercümede esas aldığımız tercihlerimizi dipnotlarda gereksiz bir şekilde dile getirme zahmetin kurtulmayı amaçladık.

Edisyonu gerçekleştirirken sadece Köprülü nüshasını değil, Ebû Rîde ve Ammâr Tâlibî neşirlerini de birer nüsha gibi kullandık. Bu sayede okuyucu hem o neşirlerdeki tercihleri hem de asıl nüshadaki farklılıkları takip edebilecek ve böylece yeni bir edisyon zahmetini yüklenmemizin arkasındaki gerekçeyi takdir edebilecektir. Köprülü nüshasını “أ”, “Ebû Rîde neşrini “ب” ve Ammâr Tâlibî

¹ İbnü’l-Heysen, *Makâle an semereti’l-hikme*, thk. Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde, Kahire 1411/1991.

² Ammâr Cem’î et-Tâlibî, “Kitâbü Semereti’l-hikme li-İbni’l-Heysen: Dirâse ve tahkîk”, *Mecelletü Mecma’i’l-lugati’l-Arabiyye bi-Dımeşk*, 73/2, Dımeşk/Suriye 1418/1998. Bu dirase ve tahkik sonrasında ayrıca Ammâr Tâlibî’nin tahkikini yaptığı diğer risalelerle birlikte başka bir mecmua içerisinde de yayınlanmıştır. Bkz. Mecmû’a yeştemilü alâ Şerhu İbn Rüşd li-urcûzeti İbn Sina fi’t-tıb, el-Menhecû’t-tecrîbî ind İbn Rüşd min hilâli müellifihî fi’t-tıb, Kitabu semereti’l-hikme li-İbnü’l-Heysen, Hulâsa fi ilmi’l-usûl li’l-imam İbn Bâdis, el-Muhtasar fi ilmi usûli’l-hadis, thk. Ammâr Tâlibî, Cezair: Dâru Kerdâde, 2013.

neşrini “ج” rumuzuyla gösterdik. Edisyonda nüsha farklılıklarının gösteriminde İTNES’i (İSAM Tahkikli Neşir Esasları) esas aldık. Özellikle eserin tek nüsha olması ve birçok yerde sorunlu ifadelerle karşılaşmamız nedeniyle metne, onu daha anlaşılır hâle getireceğini düşündüğümüz birtakım müdahalelerde bulunduk. Yaptığımız her türlü müdahaleyi köşeli parantezle gösterdik. Ebû Rîde’nin koyduğu ve eserin aslında olmayan başlıkları okuyucunun takibini kolaylaştıracağı ve eserden istifadesini artıracaklarını düşünerek hem Arapça edisyonunda hem de Türkçe tercümesinde köşeli parantezle vererek koruduk. Eser içerisindeki birtakım kavramlar ve atıflarla dair Ammâr Tâlibî edisyonundaki bilgilendirmeleri yine aynı sebeple muhafaza ettik. Bunun yanı sıra Ammâr Tâlibî’nin edisyonun da yer almayan, ancak bizim gerekli gördüğümüz notlara çevirmen notu (ç.n.) ifadesiyle sadece Türkçe tercümede dipnotta işarette bulunduk. Dipnotlarda (ç.n.) işaretinin bulunmadığı notlar Ammâr Tâlibî’ye aittir.

Hem İbnü’l-Heysem hakkında genel bir bilgi hem de onun matematikçi/geometrici tarafı hakkında okuyucunun bilgilenmesi için Ammâr Tâlibî’nin dirasesini/incelemesini tercümeyle dahil etmeyi uygun gördük. Tekrara düşmekten kaçınmak için Ebû Rîde’nin incelemesini eklemedik.

Eserin tercümesi esnasında sorunlu yerlerinin anlaşılmasında yardımlarına başvurduğum hocam Abdüsselam Doğan’a ve arkadaşım Arş. Gör. Mehmet Vehbi Yavuz’a teşekkürü bir borç bilirim. Tercümeyle baştan sona hassas bir şekilde gözden geçirerek tekliflerde bulunduğum için Arş. Gör. Mehmet Arıkan’a özel olarak teşekkürlerimi sunmak isterim.

Muhammet Ali Koca